

[itobiad], 2021, 10 (3): 2694-2716

COVID-19 Pandemisinde Önyargı ve Ayrımcılık

Prejudice and Discrimination during COVID-19 Pandemic

COVID-19 Pandemisinde Önyargı ve Ayrımcılık

Prejudice and Discrimination during COVID-19
Pandemic

Video Link: <https://youtu.be/Zq4EIKCWzZ8>

Deniz ENİÇ

**Dr. Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Psikoloji
Bölümü**

**Dr. Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Psychology
Department**

e-mail: denic@atu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-5737-9520

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 10.09.2021
Yayın Tarihi / Published	: 23.09.2021
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Eniç, D. (2021). COVID-19 Pandemisinde Önyargı ve Ayrımcılık . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (3) , 2694-2716 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/64619/933544>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

COVID-19 Pandemisinde Önyargı ve Ayrımcılık

Öz

Gruplar arasındaki ayrımcı tutum ve davranışların neden ve sonuçları, sosyal psikologların uzun yıllardır üzerinde durduğu araştırma konularının başında gelir. Sosyal psikoloji alanında geliştirilen kuramsal yaklaşımlar ve yürütülen çalışmalar ile önyargının doğası incelenmekte, ayrımcı tutumların neden arttığı ve nasıl azaltılabileceği sorularına yanıt aranmaktadır. Alan yazın incelendiğinde ekonomik kriz, doğal afet ve pandemi gibi toplumsal stres ve belirsizlik dönemlerinin, dezavantajlı grupları hedef alan ayrımcı tutumların arttığı dönemlerden olduğu göze çarpar. Günümüzde bireylerin günlük yaşam pratiklerini önemli ölçüde şekillendiren COVID-19 salgınının, gruplar arasındaki ilişkileri de etkilediği görülmektedir. COVID-19 pandemisi ile birlikte -tıpkı önceki pandemi dönemlerinde olduğu gibi- gruplar arasındaki önyargılı tutum ve davranışların yükselişe geçtiği, Asya kökenli kişiler ve yaşlılar gibi çeşitli grupların önyargıların hedefi haline geldiği ortaya çıkmıştır. Mevcut çalışmanın başat amaçları, COVID-19 pandemisi sürecinde önyargıların neden arttığını sosyal psikolojik bir bakış açısından irdelemek ve önyargıların zayıflatılması konusunda neler yapılabileceğine ilişkin çeşitli öneriler sunmaktır. Bu çalışmada öncelikle önyargının tanımı ve doğasına ilişkin açıklamalara yer verilmiş, ardından pandemi ve önyargı arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, COVID-19 pandemisinde dezavantajlı grupları hedef alan ayrımcı tutum ve davranışların nasıl bir örüntü sergilediği ortaya konmuştur. Küresel kriz dönemlerinde gruplar arasındaki ayrımcılığın neden arttığı Dehşet Yönetimi Kuramı, Bütünleşik Tehdit Kuramı ve Sosyal Kimlik Kuramı gibi önemli sosyal psikoloji kuramları açısından irdelenmiş ve bahsi geçen bu yaklaşımların pandemi sürecinde yoğunlaşan önyargıların zayıflatılması adına ne gibi çözüm önerileri sunabileceği tartışılmıştır. Bu kapsamda, salgın sürecinde artan tehdit, belirsizlik ve korkunun azaltılması adına gruplar arasında gerçekleşen temas deneyimlerinin artırılması, farklı grupları ortak bir üst grup kimliği altında birleştirici politikalar izlenmesi, toplumun pandemi süreci ile ilgili doğru bilgiye erişiminin sağlanması, medya ve lider söylemlerinde barışçıl bir dil kullanılması gibi öneriler sıralanmıştır. İşbu çalışmanın, çatışma yerine işbirliğine ihtiyaç duyulan salgın döneminde uygulanabilir çözüm yolları sunarak gruplar arasındaki uyumun artırılmasına fayda sağlayacağı ve ilgili alanyazına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gruplar Arası İlişkiler, Pandemi, COVID-19, Önyargı, Ayrımcılık.

Prejudice and Discrimination during COVID-19 Pandemic

Abstract

The causes and consequences of discriminatory attitudes and behaviors are among the main research topics that social psychologists have been focusing for years. Theoretical approaches and studies conducted in this field examine the nature of prejudice and seek answers to the questions why discriminatory attitudes have increased and how they can be reduced. In the literature, it is seen that prejudices directed to disadvantaged groups increase in the times of global stress and uncertainty like economic crisis, natural disaster and pandemic. Nowadays, the COVID-19, which significantly shapes the daily life practices of individuals, also affects intergroup relations. With this outbreak prejudiced intergroup attitudes and behaviors have increased, and various groups such as people of Asian descent and elderly have become the target of prejudices. The main aims of this study are examining why prejudices strengthen during the COVID-19 from a social psychological perspective and offering suggestions for weakening them. In this research, firstly, the definition and nature of prejudice were given, and then the relationship between pandemic and prejudice was examined. Therefore, the pattern of discriminatory attitudes targeting disadvantaged groups was revealed in the COVID-19. The reasons why prejudices increased in times of global crisis were examined in terms of Terror Management Theory, Integrated Threat Theory and Social Identity Theory, and it was discussed what solutions these approaches could offer for reducing prejudices. Consequently, in order to reduce the increasing threat, uncertainty and fear, recommendations are listed like strengthening contact between groups, following policies that unite groups under a common group identity, facilitating the access of the society to accurate information about the pandemic, and using a peaceful language in media and leader discourses. This study will contribute to the literature and increase of harmony between groups by providing applicable solutions during epidemic when cooperation is needed instead of conflict.

Keywords: Intergroup Relations, Pandemic, COVID-19, Prejudice, Discrimination.

Giriş

Gruplar arası ilişkiler literatüründe, toplumsal kriz ve belirsizlik dönemlerinde dış gruplara yönlendirilen ayrımcı tutum ve davranışların ciddi ölçüde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili geliştirilen kuramsal yaklaşımlar ve gerçekleştirilen görgül çalışmalar, bireylerin kriz dönemlerinde yaşadıkları stres, belirsizlik ve tehdit durumları ile baş

edebilmek için başvurdukları çeşitli psikolojik mekanizmaların dış gruplarına karşı duygularını, tutumlarını ve davranışlarını şekillendirdiğini ortaya koymuştur. COVID-19 pandemisi ile birlikte -tıpkı geçmiş pandemi dönemlerinde olduğu gibi- azınlık ve dezavantajlı grupların maruz kaldığı önyargı örneklerinin arttığı anlaşılmıştır (Demirtaş-Madran, 2020, s. 2; He, He, Zhou, Nie ve He, 2020, s. 2934). İşbu derleme çalışmasının temel amaçlarından biri, dünya genelinde COVID-19'un önyargılar üzerindeki etkilerini incelemektir. Salgın hastalıklarla mücadele ancak birlikte hareket edildiğinde mümkündür; bu nedenle pandemi dönemi, ayrışma yerine birlikteliğe, çatışma yerine işbirliğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulan bir dönemdir. Gruplar arasında artan ayrımcı tutum ve davranışların azaltılması için önyargıların altında yatan mekanizmaları anlamak elzemdir. Bu noktadan hareketle mevcut çalışmada pandemi sürecinde belirli gruplara yöneltilen olumsuz tutum ve davranışlardaki artışın nedenleri incelenmiş; önyargı düzeyindeki bu yükseliş, duruma açıklık getirebilecek bazı sosyal psikolojik kuramlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Toplumsal kriz dönemlerinde önyargıların yükseliş göstermesi kaçınılmaz değildir; bu sebeple, gruplar arasındaki ayrımcı söylem ve eylemlerin azaltılması adına neler yapılabileceği üzerinde durmak gerekir. Tüm bu bilgiler ışığında, mevcut çalışmada pandemi sürecinde önyargıların azaltılması ve gruplar arasındaki ilişkilerin iyileştirilebilmesi adına çeşitli öneriler getirilmiştir.

Önyargıların Doğası ve Sonuçları

Birbiri ile etkileşim içinde olan iki ve daha fazla kişinin meydana getirdiği insan topluluğuna *grup* adı verilir. İnsanlar, günlük yaşamlarının büyük bir bölümünü gruplar arasında geçirir; dolayısıyla, grup aidiyetleri ve gruplar arasındaki ilişkiler, bireylerin hem kendilerine yönelik benlik değerlendirmelerine hem de diğer insanlarla gerçekleştirdikleri etkileşimlerin doğasına biçim verir. Kişileri gruplar temelinde değerlendirmek, bir taraftan oldukça karmaşık olan sosyal dünyayı daha düzenli hale getirerek bireyin çevresi ile kurduğu ilişkiyi kolaylaştırırken (Lieberman, Woodward ve Kinzler, 2017, s. 556), öte yandan ayrımcılık ve önyargı süreçlerinin zeminini oluşturur (Tajfel ve Turner, 1979, s. 39).

Önyargı ve ayrımcılık, sosyal psikologların uzun yıllardır rağbet gösterdiği konuların başında gelir (Hortaçsu, 1998, s. 9). Bu olgulara yönelen ilginin en temel nedenlerinden biri önyargılı tutum ve ayrımcı davranışların kişiler, gruplar, toplumlar ve uluslar arasındaki barış ve çatışma durumları ile yakından ilişkili olmasıdır. Allport (1954, s. 9), önyargı kavramını bir grubun bütün üyelerine, ya da belirli bir gruba üyeliği nedeniyle bir bireye yöneltilen hatalı ve olumsuz tutumlar olarak tanımlar. Brown ise önyargıyı, belirli bir grubun üyelerine, salt o gruba üye olmaları nedeniyle, hatalı tutum ve bilişsel inançlarla yaklaşmak, onlara karşı olumsuz duygular beslemek veya onları hedef alan ayrımcı davranışlar sergilemek şeklinde tanımlayarak, önyargının duygu ve davranış boyutlarına vurgu yapar

(Brown, 2011, s. 7). Önyargıların davranışsal ifadesi, *ayrımcılık* olarak tanımlanır. Ayrımcılık, zihinsel yapıdaki tutumlardan farklı olarak davranış düzeyinde ortaya çıkar ve bireylere, ırk, cinsiyet, sosyal sınıf üyelikleri gibi grup aidiyetleri nedeniyle yönlendirilen- genellikle olumsuz içerikteki davranışları ifade eder (Correll, Judd, Park ve Wittenbrink, 2010, s. 46).

Önüne geçilmeyen önyargılar birey, grup ve toplum düzeyinde ciddi bedeller ödenmesine yol açar. Ayrımcılığın hedefi haline gelen kişilerin kendileri hakkında oluşmuş olumsuz inançlardan sıyrılmaları oldukça zordur. Önyargılar karşısında ödenen bireysel bedellere bakıldığında, ayrımcı davranışların hedefinde olmanın, bireyin benlik saygısını ve yaşamı kontrol edebilmeye ilişkin algısını olumsuz yönde etkilediği görülür (Gonsalkorale ve Williams, 2007, s. 1183). Bir diğer olumsuz etki ise kişinin iç grubunu hedef alan olumsuz inançları onaylayan şekilde davranma ihtimalidir (Steele ve Aronson, 1995, s. 797). *Kalıpyargı tehdidi* olarak kavramsallaştırılan bu durumla ilgili yürütülen çok sayıda çalışma, ayrımcılığa uğrayan bireylerin, kendilerine yöneltilen kalıpyargısal bakış açısını doğrulayıcı şekilde davrandığını ortaya koyar (Örn. Schmader, Johns ve Forbes, 2008, s. 336).

Önyargıların sonucunda ödenen grup ve toplum düzeyindeki bedellere bakıldığında, oldukça önemli çıktılar göze çarpar. Ayrımcı davranışların ardından gruplar arası çatışma ve şiddet örnekleri gözlenirken, meşrulaştırılmış önyargıların sonu soykırımı dahi bulabilir. Ayrımcı davranışların uç boyutlarında, önyargı hedefine yerleştirilen kişiler dehümanizasyon süreci ile değersiz görülerek insan olmaktan kaynaklı hakların söz konusu olmadığı bir noktaya itilirler (Opatow, 1990, s. 15). Dehümanizasyon mekanizmasıyla, ayrımcılığa uğrayan gruplara yöneltilen aşağılama ve şiddet içeren uygulamalar meşrulaştırılır (Hogg ve Vaughan, 2007, s. 384).

Pandemi Nedir? Pandemiler ve Önyargılar Arasında Nasıl Bir İlişki Vardır?

Pandemiler, birçok ülkede milyonlarca insanı etkileyen ve bazen tüm dünyaya yayılan büyük ölçekli salgınlar olarak tanımlanabilir (Taylor, 2019, s. 1). Bir virüsün pandemiye neden olması için, insanların önceden bağışıklık kazanmadığı yeni bir virüs olması, kişiden kişiye kolayca bulaşması ve ağır hastalığa neden olan bir organizma olması gerekir (Kilbourne, 1977, s. 1225). Dünya tarihine bakıldığında bugüne dek yaşanan pandemiler arasında Veba/ Kara Ölüm (1347-1351), Kolera (1817-1823), İspanyol Nezlesi (1918-1919), AIDS (1981 – günümüz) gibi salgınların olduğu görülür (Paul ve Pal, 2020, s. 45-65). İnsanlık tarihinin farklı dönemlerinde ortaya çıkan bu salgınlar milyonlarca insanın yaşamını yitirmesine yol açmıştır. Örneğin, *Yersinia pestis* bakterisinin neden olduğu Veba salgınında dünya çapında ölüm sayısının yaklaşık 100 milyon civarında olduğu (Lazzari ve ark., 2020, s. 1), HIV virüsünün yol açtığı AIDS hastalığından ölenlerin sayısının ise 32 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir (Paul ve Pal, 2020, s. 65).

Günümüzde devam eden ve insanlığı küresel düzeyde ilgilendiren pandemilerden biri COVID-19 salgınıdır. İlk kez 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei bölgesinin Wuhan kentinde çıktığı düşünülen SARS-CoV-2 olarak adlandırılan yeni tip bir koronavirüsünün, kısa süre içinde çok sayıda ülkeye yayıldığı anlaşıldı. Hastalığın hızlı yayılımının ardından 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilen COVID-19 salgını, tüm dünyada yaşamın radikal şekilde değişmesine neden oldu. 11 Haziran 2021 tarihli DSÖ verilerine göre, 174.502.686 pozitif COVID-19 vakası ve bu salgından kaynaklı 3.770.361 ölüm söz konusudur.

Küresel bir kriz haline dönüşen koronavirüsün yayılımını azaltmak için pek çok ülke ciddi tedbirler almak zorunda kalmıştır. COVID-19 pandemisi ile mücadele kapsamında alınan kişisel hijyen ve sosyal mesafeye ilişkin tedbirlerin yanı sıra birçok ülkede yüz yüze eğitime ara verilmesi, seyahat kısıtlamalarının getirilmesi bölgesel hatta ulusal karantina uygulamaları gibi makro düzeyde önlemler alınmıştır. Pandemi ve pandemi ile mücadelede alınan küresel boyuttaki tedbirlerin etkileri mikro düzeyden makro düzeye genişler. COVID-19 pandemisinin bireylerin psikolojik durumları üzerindeki önemli etkileri arasında kişilerin stres, depresyon, kaygı ve korku seviyelerinde ciddi artışlar görülmesi sıralanabilir (Rajkumar, 2020, s. 1; Sood, 2020, s. 23). Pandeminin daha geniş ölçekli etkilerine bakıldığında, salgının ardından ülkeler arasındaki ilişkilerde yaşanan değişimler ve küresel ölçekli ekonomik durulma göze çarpar (Allam, 2020, s. 124; Fernandes, 2020, s. 27).

COVID-19 salgının önemli çıktılarında biri de toplumsal yapıda bulunan farklı gruplar arasındaki ilişkiler üzerinde gözlenmiştir (Demirtaş-Madran, 2020, s. 1). Bugüne dek yaşanan pandemilerde, salgının gruplar arası ilişkiler düzeyindeki önemli sonuçlarından birinin, salgın sürecinde ve sonrasında belirli gruplara yöneltilen ayrımcılığın artması olduğu görülür. Tarihsel olaylara bakıldığında, toplumsal düzlemde herhangi bir tehdit ögesinin bulunmadığı ve işlerin görece yolunda gittiği dönemlerde olumlu değerlendirilen dış grup üyelerinin, küresel stres ve belirsizlik dönemlerinde daha olumsuz değerlendirildiğini gösteren çok sayıda örnek göze çarpar. Örneğin, 14. yüzyılda Yahudilerin, Kara Veba salgınına Avrupa'ya getirdikleri için günah keçisi ilan edildiği bilinmektedir. Dahası, pandemi bittikten sonra Yahudiler hastalığın yayılmasına neden oldukları konusundaki inançlar sebebiyle ayrımcılığın hedefi olmaya devam ettikleri görülür (Huo, 2020, s. 135). HIV virüsünde ise ayrımcılığın yükünü eşcinsel grubu taşımıştır. 1980'li yılların başında AIDS ve eşcinsellik arasında güçlü bağlantı kuran ve AIDS'in tek nedeninin eşcinseller olduğu ifade eden eşcinsellik karşıtı görüşler nedeniyle bu dönemde eşcinsel grubunu hedef alan ayrımcılığın yükseldiği bilinmektedir (Herek ve Capitone, 1999, s. 1130). Daha yakın zamanlarda görülen, Ebola virüsü sırasında Avrupa toplumlarında Afrikalı göçmenlere yönelik ayrımcı tutum ve davranışlar arttığı bilinmektedir (Prati ve Pietrantoni, 2016, s. 2006).

İnsanlık tarihinde yaşanan önceki salgınlarda olduğu gibi COVID-19 pandemisinde de dış gruplara yönelik önyargı düzeyinin arttığı görülmektedir. Özellikle Sinofobinin (Çin veya Çin ürünlerine karşı duyulan nefret ve uygulanan ayrımcılık) dünya çapında ciddi bir artış gösterdiği kolaylıkla ifade edilebilir. 2020 yılının Ocak ayında salgının yayılması ile birlikte, dünyanın dört bir yanındaki çok sayıda haber kaynağında, otobüste, alışveriş merkezlerinde, sokakta ve okul kampüslerinde Asya kökenli kişileri hedef alan ayrımcılık vakalarının yer aldığı görülmektedir (He, He, Zhou, Nie ve He, 2020, s. 2934). Bu konuda yapılan bilimsel çalışmalardan da günlük yaşamda gözlenen ayrımcılık olaylarına paralel bulgular elde edilmiştir. Örneğin, Rzymiski ve Nowicki (2020, s. 874), Polonya’da yaşayan Asya kökenli katılımcılar ile yürüttükleri çalışmada katılımcıların %61’inin koronavirüs ile ilgili ayrımcılığa uğradığını bulmuştur. Asyalı öğrencilerin maruz kaldığı ayrımcılık arasında uzaklaşmak, otobüste koltuk değiştirmek, ağzı ve burnu örtmek, parmakla işaret etmek, tükürmek, bira şişesini fırlatmak gibi eylemlerin yer aldığı ortaya çıkmıştır. Benzer bir çalışma He ve arkadaşları (2020, s. 2934) tarafından yürütülmüş, araştırmacılar 70 farklı ülkeden 1904 Çin kökenli katılımcı ile yaptıkları çalışmada, katılımcıların %25’inin herhangi bir sebep olmaksızın çeşitli ayrımcılık deneyimlerine maruz kaldıklarını bulmuştur. Araştırmacılar, Çin’in farklı eyaletlerinde yaşayan 17.846 katılımcıya ulaştıkları bir başka ankette, katılımcıların %90’ının kendi topluluklarında Hubei’den herhangi bir kişi olması durumunda yerel yetkililere rapor vereceklerini, %50’sinin Hubei’den insanlardan kaçınacaklarını, % 16’sının ise bu kişileri kendi topluluklarından çıkaracaklarını ifade etmiştir.

COVID-19 salgını sonrasında yalnızca Çin ve Asya kökenli kişilere yönelen önyargı düzeyinde değil, farklı toplumlardaki diğer azınlık gruplarına yönlendirilen önyargıların da arttığı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, koronavirüs pandemisinin ardından, çok sayıda ülkede eşcinselleri hedef alan homofobik, Müslümanlara yönelen İslamofobik ve Yahudilerin karşılaştığı antisemitist tutum ve davranışlarda artış gözlenmiştir (Demirtaş-Madran, 2020, s. 2). Tel Aviv Üniversitesi tarafından yayınlanan Anti-Semitizm konulu yıllık raporda, pandemi sürecinin Yahudileri hedef alan ayrımcılığın hem doğasını hem de kapsamını değiştirdiği bilgisine yer verilmiştir. Rapora göre, sosyal izolasyon uygulaması Yahudileri hedef alan fiziksel şiddet vakalarının azalmasına neden olurken; bu grubun üyelerine yönelen ayrımcılık vakaları çevrimiçi platformlarda yoğun bir şekilde sürmektedir. Ayrıca, raporda salgının ardından Yahudilerin pandemiye yaymakla suçlandığı ve salgının tıbbi ve ekonomik boyutu ile ilgili sorumlu tutulduğu ifade edilmiştir (Kantor Center, 2020). Hindistan’da azınlık durumunda bulunan Müslümanların da pandemi sürecinde uğradığı ayrımcılığın arttığı görülmektedir. Hindistan’dan gelen haberlerde Müslümanları hedef alan ayrımcı tutum ve davranışların bu süreçte oldukça sertleştiğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Örneğin, The Guardian gazetesinin haberine göre, Hindistan’da bazı mahallelere Müslümanların girişine izin verilmeyeceğini

ifade eden posterler asılmaya başlanmış, hatta bazı köylerde herhangi bir Hindu ile bir Müslümanın kardeşlik kurarken yakalanması halinde kişilerin para cezasına çarptırılacağı ilan edilmiştir (Ellis-Petersen ve Rahman, 2020). Başka bir haberde ise Güney Hindistan'da iki Müslüman erkeğin COVID-19'u yaymakla suçlandıkları ve ardından fiziksel şiddete uğradıkları bildirilmiştir (Timesnow, 7 Nisan 2020).

COVID-19 pandemisi ile birlikte kendilerine yönlendirilen ayrımcı tutum ve davranışların arttığı başka bir grup ise yaşlı insanlardır. Yaşlı bireylerin COVID-19 risk grubunda olduğu ve yaş ilerledikçe koronavirüse bağlı hastaneye yatış ve ölüm oranının arttığı farklı araştırma bulgularınca ortaya konmuştur (Guo ve ark. 2020, s. 467; Sanyaolu ve ark. 2020, s. 3; Signorelli ve Odone, 2020, s. 1435; Verity ve ark., 2020, s. 673). Örneğin, Çin'den gelen veriler üzerinden yürütülen bir çalışmada, COVID-19 tanısı ile hastaneye yatış oranlarının yaşla birlikte arttığı, bu oranın 20-29 yaş aralığındaki bireyler için %1, 50-59 yaş aralığındakiler için %4, 80 yaşının üzerinde olan kişiler için ise %18 olduğu görülmüştür (Verity ve ark., 2020, s. 673). İtalya'da yürütülen bir başka çalışmada araştırmacılar, Nisan-Ağustos arasındaki COVID 19'a bağlı ölümlerin farklı yaş gruplarındaki oranları incelemiş ve en yüksek ölüm oranının 80 yaş ve üzerindeki kişilerde olduğunu bulgulamıştır. Araştırma sonuçlarına göre, 50-59, 60-69, 70-79 ve 80 yaş üstü yaş grubu için COVID-19'a bağlı ölüm oranları sırasıyla % 2.5-2.8, % 2.8-9.5, %24.1-26.7 ve %28.8-34.6'dır. 19 yaş altının ölüm oranı ise %0.1'dir (Signorelli ve Odone, 2020, s. 1436). Türkiye'den gelen verilerde de durumun benzer olduğu, yaş grupları arasında en yüksek ölüm oranının %26,94 ile 80 yaş ve üzeri gruba ait olduğu rapor edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Yaşlı nüfustaki ölüm sebebi istatistiklerine bakıldığında, ölümlerin en sık nedeninin kronik hastalıklar olduğu görülür. Bu hastalığın en riskli grubunda yer alan kişiler diyabet, hipertansiyon, kardiyovasküler hastalıklar gibi kronik rahatsızlıkları olan yaşlı bireylerdir (Guo ve ark., 2020, s. 467). Yaşlıların COVID-19'un en riskli gruplarından biri olduğunu gösteren bu veriler, toplumda koronavirüsün etkilerinin yalnızca önceden rahatsızlığı olan yaşlı insanlarla sınırlı olduğuna dair yaygın bir hatalı algıya yol açmaktadır. Oysa ki, COVID-19'a bağlı enfeksiyon ve ölümler yalnızca yaşlı grubuna özgü değildir; herhangi bir yaştaki sağlıklı bireylerde de ortaya çıkabilir. Yaşlıların risk grubunda olduğuna ilişkin veriler, küresel ölçekte yaş ayrımcılığının artmasına ve/veya daha görünür olmasına yol açmıştır. Pandemi sürecinde, çeşitli medya araçlarında ve çevrimiçi ortamda yürütülen bazı tartışmalarda yaşlı grubunun diğer yaş grubundaki insanlara kıyasla daha gözden çıkarılabilir olduğu anlamına gelen söylemlerde artış gözlenmiştir (Haffower, 2020). Pandemi döneminde yaş ayrımcılığı, sosyal medyada yaşlıları aşağılayıcı ve değersizleştirici memler ve etiketler (örn. BoomerRemover) üzerinden yaygınlaştırılmakta ve meşrulaştırılmaktadır (Brooke ve Jackson, 2020, s. 2044).

COVID-19 vakaları ile yakın temasta olan sağlık çalışanları, pandemi sürecinde ayrımcılığa uğrayan gruplardan bir diğeridir (Başterzi, Cesur,

Güvenç, Taşdelen ve Yılmaz, 2020). Salgın boyunca farklı ülkelerden sağlık çalışanlarının pandemiye bulaştıracakları korkusu nedeniyle ayrımcılığa ve hatta saldırıya uğradıkları gözlenmiştir (Bagcchi, 2020). Bu süreçte COVID-19 vakaları ile çalışan sağlık personelinin, COVID-19 hastaları ile çalışmayan sağlık personeline göre daha fazla ayrımcılığa uğradıkları ortaya çıkmıştır (Teksin, Uluyol, Onur, Teksin ve Özdemir, 2020). Pandemi döneminde hastalığı bulaştırmasından korkulan sağlık çalışanlarının karşılaştığı ayrımcılık deneyimleri arasında toplu taşıma araçlarından indirilme, kiracısı olunan evden çıkarılma, fiziksel saldırıya maruz kalma gibi olumsuz deneyimlerin yer aldığı görülür (Oğan, 2020). Sağlık personelinin pandemi sürecinde ayrımcılığın hedefi haline gelmesi, bu kişilerin tükenmişlik ve yorgunluk düzeylerini arttırmaktadır (Ramaci, Barattucci, Ledda ve Rapisarda, 2020). Dahası, sağlık çalışanları arasında ayrımcılığa uğrama algısı yükseldikçe, kaygı ve depresyon düzeyinin de arttığı ortaya çıkmıştır (Teksin ve ark., 2020). Kısacası, pandemi ile birlikte minimum düzeye inen sosyal yaşamları, artan çalışma saatleri ve sorumlulukları ile baş etmeye çalışan sağlık personelinin, bu dönemde maruz kaldıkları ayrımcılık deneyimleri ile de mücadele etmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

COVID-19 aşının geliştirilmesi ile birlikte, salgın sürecinde gözlenen gruplar arası ayrımcılık deneyimlerinde değişimler yaşanmıştır. Aşının küresel ölçekte dağıtımında adaletsizlikler ve eşitsizlikler gözlenmiş; pandemi boyunca ortaya çıkan ayrımcılık örnekleri, aşıya erişim noktasında da tekrar etmiştir. Birey ve grupların COVID-19 aşısına ulaşmasında rol oynayan en temel faktörlerden biri sosyo-ekonomik düzeydir. Oldukça hızlı bir şekilde zengin ülkelere ulaşan COVID-19 aşısının düşük gelirli ülkelere temini hayli yavaş seyretmektedir. 9 Eylül 2021 tarihi itibarıyla, Dünya nüfusunun %41,1'i en az bir doz COVID-19 aşısı almışken, düşük gelirli ülkelerde en az bir doz aşı olanların oranı %1.9 olarak kaydedilmiştir (Our World in Data, 2021). Dünya genelinde aşı dağılımında gözlenen bu eşitsizliklerle birlikte COVID-19 aşısı, insanların sağlık hakkını destekleyen tıbbi bir teknoloji olmasının yanı sıra dezavantajlı gruplara (Örn. yoksullar) karşı yeni ayrımcılık biçimlerinin gözlemlendiği bir alan haline gelmiştir.

Pandemi döneminde, aşı erişiminde yaşanan eşitsizliklerin yanı sıra COVID-19 aşısına ulaşan fakat aşı olmamayı tercih eden kişilerin de ayrımcı tutum ve davranışlarla karşı karşıya kaldığı gözlenmiştir (Pitrelli, 2021). Gelişmiş ülkelerde aşıya erişimin artması ile birlikte aşı olmamayı tercih edenlerin çeşitli yaptırımlarla karşılaştığı görülmektedir. Bazı ülkeler aşıyı belirli düzeyde (Örn. sağlık çalışanlarının tamamına) zorunlu hale getirmiş iken (McCarthy, 2021); aşının zorunlu olmadığı birçok ülkede aşı olmayan kişilerin seyahatleri, kamu kurumlarına girişleri, sinema ve konser gibi toplu etkinliklere katılımları PCR testine bağlı hale getirilmiştir. Bu zorunluluklar karşısında ayrımcılığa uğramış hissettiklerini ifade eden bireyler, karşılaştıkları uygulamaların ardından yaşamlarının zorlaştığını belirtmektedir (Pitrelli, 2021).

Yukarıda incelenen tüm bulguların ardından, COVID-19 pandemisi ile birlikte dünyanın farklı yerlerinden pek çok grubun açık şekilde önyargılı tutum ve ayrımcı davranışların hedefi haline geldiği kolaylıkla ifade edilebilir.

Pandemi Döneminde Artan Önyargıya Açıklama Getiren Bazı Sosyal Psikoloji Kuramları

Peki, gruplar arasındaki olumsuz tutum ve davranışlar, pandemi döneminde neden artış gösterme eğilimindedir? Sosyal psikoloji kuramlarının bu soruya vereceği yanıtlar, ilgili kuramların önyargı olgusunu kavramsallaştırma yöntemi ile ilişkili olarak farklılık göstermektedir. Aşağıda bu konu ile ilgili bazı kuramsal bakış açılarına yer verilmiş, böylece pandemi sürecinde gruplar arasında artan önyargıların altındaki psikolojik mekanizmalar irdelenmiştir.

a. Dehşet Yönetimi Kuramı

Greenberg, Pyszczynski ve Solomon (1986, s. 196) tarafından geliştirilen *Dehşet Yönetimi Kuramına* göre, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği kendi ölümlülüğünün farkında olmasıdır. Kuramda, ölüm farkındalığının insanların anlamsızlık karşısında kaygı, korku ve bu duyguların ötesinde bir duygu olan dehşet duygusu yaşamalarına neden olduğu öne sürülür; ölüme ilişkin bu farkındalık ve dehşet duygusunun ise insan davranışları üzerinde önemli etkileri bulunur. Kişi, deneyimlediği dehşet duygusu ile baş edebilmek için kısa ve uzun vadede, bilinçli ve bilinçdışı birçok psikolojik başa çıkma mekanizmasına başvurarak yaşamına anlam vermeye çalışır. Ölüme ilişkin düşünceleri bilinç düzeyinden uzaklaştırmak için başvurulan yakın vadeli mekanizmaların daha hızlı ve otomatik olduğu görülür (Örn. İnkâr etme). Ölümlülük düşüncesi ile baş etmek için kullanılan uzun vadeli mekanizmalar arasında ise kültürel dünya görüşüne ve benlik saygısına yönelik çabalar yer alır. Kültürel dünya görüşlerinin bütünlüğünü korumak isteyen birey, bu görüşlerin değer ve normlarına uygun şekilde davranarak bir taraftan ölüm farkındalığını düzenler, bir diğer taraftan benlik saygısını arttırır. Dünya görüşlerinin doğruluğuna ilişkin diğer grupların görüşlerinden gelen tehditler karşısında kırılan olan kişi, herhangi bir tehdit karşısında kendi doğruluğuna daha sıkı sarılacaktır. Bu konuda yürütülen araştırmalarda ölümlülüğün belirginleştirildiği bağlamlarda, insanların kendi kültürel dünya görüşünün bütünlüğünü sağlayan kişilere karşı olumlu, dünya görüşünün bütünlüğünü tehdit eden kişilere karşı ise olumsuz tutumlarının arttığını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir (Örn. Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 2003).

COVID-19 salgını sürecinde her gün rapor edilen pozitif vaka ve ölüm sayıları, pandemi sürecinde ölümlülüğün belirginliğinin ciddi ölçüde artmasına neden olmuştur. Pandeminin yayılmasını engellemek adına uygulanan seyahat kısıtlamaları, okulların tatil edilmesi, karantina gibi

normal yaşam pratiklerinin aksamasına neden olan kapsamlı tedbirler, insanlara gün içinde salgının tehlikesini tekrar tekrar hatırlatmaktadır. Bu süreçte medyada sıklıkla görülen el yıkama, maske kullanımı ve sosyal mesafeye ilişkin uyarı ve bilgilendirme işaretleri de ölümlülüğün belirginliğini arttıran önemli unsurlardandır (Kellaris, Machleit ve Gaffney, 2020, s. 51). COVID-19 salgını sırasında ölümün belirginleşmesine verilen tepkiler Dehşet Yönetimi Kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, dış gruplara yönlendirilen ayrımcı tutum ve davranışların artması, ölüm korkusunun yarattığı dehşet duygusu ile baş etme sürecinin dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Salgınla birlikte yaşanan biyolojik ölüm tehdidinin yanı sıra insanların giderek sosyal ve ekonomik yaşamlarını sürdürmeye ilişkin kaygılar da taşımaya başladıkları gözlenmektedir (Ünal, 2020, s. 70). Böyle bir atmosferde kuramda bahsedilen uzak vadeli baş etme stratejilerinin aktif hale geldiği ifade edilebilir. Salgınla birlikte belirginleşen ölüm düşüncesini zihin düzeyinden uzaklaştırmak isteyen birey, kültürel dünya görüşünü ve benlik saygısını korumaya yönelik uzun vadeli baş etme yöntemlerine yönelir. Diğer kültürel dünya görüşleri kendi görüşü ile çatışan kişi, yaşamına anlam veren görüşlerin tehdidi ile karşılaştığından kendisini anlamlı ve değerli hissettiren görüşlere daha sıkı sıkıya bağlanarak anlam bütünlüğünü korumaya çalışır ve dolayısıyla kendi bütünlüğünü tehdit eden dünya görüşleri olumsuz değerlendirmeye başlar (Greenberg ve ark. 1990, s. 317; Pyszczynski, Lockett, Greenberg ve Solomon, 2021, s. 179).

COVID-19 salgını ile birlikte bireysel benliklere yönelen tehditlerin yanı sıra grup kimliklerinin de tehdit edildiği gözlenmektedir. Yok olma tehdidi altında ait olma ihtiyacı yoğunlaşan bireyin, iç grupları ile özdeşleşme düzeyi giderek artarken, kendi dünya görüşünün doğruluğunu tehdit eden ve benliğine tehlike oluşturan diğerlerine yönelik ayrımcı tutum ve davranışlarının tırmanışa geçme riski yükselir (Pyszczynski, Lockett, Greenberg ve Solomon, 2021, s. 180; Ünal, 2020, s. 71).

b. Bütünleşik Tehdit Kuramı

Bütünleşik Tehdit Kuramında, gruplar arasındaki önyargı ve ayrımcılığın sembolik ve gerçekçi tehdit algılandığı durumlarda arttığı ileri sürülür (Stephan, Diaz-Loving ve Duran 2000, s. 241; Stephan, Ybarra, Martinez, Schwarzwald ve Tur-Kaspa, 1998, s. 560). Fiziksel zarar görme veya kaynakların kaybı potansiyeli taşıyan tehditler *gerçekçi tehdit* olarak nitelendirilmektedir. Din, değerler, inanç sistemi, ideoloji, felsefe ve ahlak gibi bir grubun anlam sisteminin bütünlüğüne veya geçerliliğine yönelik tehditler ise *sembolik tehditler* olarak adlandırılır (Stephan ve Stephan, 2000, s. 25). Bütünleşik Tehdit Kuramının hipotez ve varsayımlarının sınındığı çok sayıda araştırmada, gruplar arası tehdit algısının farklı grupları hedef alan ayrımcılığın temel öncüllerinden biri olduğu ortaya konmuştur (Örn. Curşeu, Stoop ve Schalk, 2007, s. 125; González, Verkuyen, Weesie ve Edwin Poppe, 2008, s. 679; Makashvili, Vardanashvili ve Javakhishvili, 2018, s. 475; Stephan, Diaz-Loving ve Duran 2000, s. 241).

COVID-19 süreci Bütünleşik Tehdit Kuramı çerçevesinden değerlendirildiğinde, ortaya çıktığı ilk günden bugüne milyonlarca insanın yaşamını kaybetmesine neden olan bu salgının, bireylerin deneyimlediği gerçekçi tehdit düzeyinin güçlenmesine yol açtığı kolaylıkla ifade edilebilir. COVID-19 pandemisinin ardından ekonomik sıkıntılar, hastalık ve ölümle gün içinde sıklıkla karşılaşan bireylerin, hissettikleri gerçekçi tehdit düzeyinin artması kaçınılmazdır. Öte yandan, insanların yaşam tarzlarını ve sosyal etkileşimlerini dönüştüren bu salgının bireylerin sembolik tehdit düzeyini de etkilediği anlaşılmaktadır (Lalot, Abrams ve Travaglino, 2020, s. 214). Örneğin, virüsün yayılımı ile mücadelede en önemli tedbir olan *sosyal mesafe* uygulaması, bireyin bir grup, topluluk veya ulusal kimlik ile özdeşleşme düzeyinin zayıflamasına neden olabilir. Dolayısıyla, bireylere anlamlı gelen grup normları ve rutinleri COVID-19 süreci ile birlikte eski anlamını yitirebilir.

COVID-19 salgını ile birlikte hissedilen gerçekçi ve sembolik tehdit düzeyindeki artışın hem birey hem de grup düzeyinde önemli yansımaları söz konusudur. Salgın sürecinde hissedilen tehdit düzeyinin birey düzeyindeki etkilerini inceleyen Kachanoff, Bigman, Kapsaskis ve Gray (2020, s. 8), deneyimlenen gerçekçi tehdidin virüs hakkında istenmeyen düşüncelere sahip olmakla ve artan kaygıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu; sembolik tehdidin ise virüs hakkında istenmeyen düşüncelere sahip olmakla ilintili olduğunu bulgulamıştır. Bulgular, daha fazla gerçekçi ve sembolik tehdit yaşayan insanların daha fazla psikolojik sıkıntı ve olumsuz duygulanım bildirdiğini ve gerçekçi tehdidin aynı zamanda daha az yaşam doyumu ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. COVID-19 ile birlikte gerçekçi ve sembolik tehdit düzeyinde gözlenen değişimlerin bireyler üzerindeki yansımalarına ek olarak, bu değişimlerin gruplar arasındaki ilişkiler üzerinde de önemli sonuçları söz konusudur. Daha önce ifade edildiği gibi, Bütünleşik Tehdit Kuramına göre önyargı ve ayrımcılığın en önemli öncüllerinden biri gruplar arasındaki tehdit algısıdır. Dolayısıyla, salgın sürecinde algılanan sembolik ve gerçekçi tehdit düzeyindeki artış, dış grup üyelerini hedef alan ayrımcı tutum ve davranışların artmasına neden olmaktadır. Bu konuda yürütülen bir çalışmada Armutlu ve arkadaşları (2020) tam da bu hipotezi destekleyecek sonuçlar elde etmiştir. Araştırmacılar, Türkiye’de yaşayan yerli halkın Çin kökenli turistlere misafirperver davranışlarında Çinlilerin tehdit unsuru olarak algılanmasının rolünü incelemiş ve sonuç olarak, Çin kökenli kişilerin tehdit unsuru olarak algılanmasının, onlara yönelik algıyı ve misafirperver davranışı olumsuz etkilediğini bulgulamıştır.

Kısacası, COVID-19 pandemisi Bütünleşik Tehdit Kuramı perspektifinden ele alındığında, bu salgının bir yandan kişilerin ve grupların iyi oluş haline, fiziksel sağlığına ve mali refahına yönelik tehlike arz ederek gerçekçi tehdit sunarken diğer taraftan grubun değerlerine ve kimliğine yönelik tehlike arz ederek sembolik tehdit oluşturduğu ifade edilebilir. Bireylerin deneyimledikleri tehdit düzeyindeki bu artış ise gruplar arasındaki ilişkiyi

olumsuz etkileyerek, dış grup üyelerine yönlendirilen önyargılı tutum ve davranışların yükselişe geçmesine zemin oluşturmaktadır.

c. Sosyal Kimlik Kuramı

Gruplar arasındaki önyargı ve ayrımcılığa açıklama getiren temel kuramlardan bir diğeri, Tajfel ve Turner (1979, s. 33) tarafından geliştirilen *Sosyal Kimlik Kuramı* (SKK). SKK'ya göre grupların oluşabilmesi, sosyal sınıflandırma sürecinin bir sonucudur; *sosyal sınıflandırma* ise insanları ortak özellikleri temelinde kategorilere ayırma süreci olarak tanımlanabilir. Birey, belirli bir boyutta kendisi ile benzer özelliklere sahip kişileri iç grup üyesi olarak değerlendirirken, kendisinden farklı olan insanları dış grup üyesi olarak sınıflandırır. Bir gruba üye olmak, bireyin sadece kendisini o grubun üyesi olarak tanımlaması ve değerlendirmesi anlamına gelmez, aynı zamanda düşünce ve davranışlarının da bu grup üyeliğiyle bağlantılı olarak şekillenmesini ifade eder (Hogg ve Vaughan, 2007, s. 141). Sosyal kimlik yaklaşımında insanların temel motivasyonlarından birinin olumlu bir benlik algısı oluşturmak olduğu ve dolayısıyla kişilerin kendileri ve ait hissettikleri gruplar ile ilgili olumlu düşünme eğiliminde oldukları ifade edilir. Benliği olumlama motivasyonu, gruplar arası değerlendirmeler yaparken kişinin kendi grubunu kayırmasına ve dış grubu küçültmesine yol açar. Kısacası, önyargılar sosyal kimlik yaklaşımında sosyal sınıflandırma sürecinin ve benliği olumlama motivasyonunun sonucu olarak değerlendirilir.

Hogg (2007, s. 69), teorik temellerini sosyal kimlik geleneğine dayandırdığı *Belirsiz Kimlik Kuramı*nda insanların belirsizlik durumlarında deneyimledikleri belirsizliği azaltmak için çabalama motive olduklarını, grupla özdeşleşme düzeyinin ise belirsizlikle baş etmek için en etkili yollardan biri olduğunu ileri sürer. Kurama göre uzun süreli ekonomik krizler gibi belirsizliğin yüksek olduğu bağlamlar, bireylerin gruplara aidiyetini etkileyen önemli durumlardır. Kişi, belirsizlik durumunda ya da kendinden emin olmadığı durumlarda daha iyi yapılanmış ve net bir benlik algısı sunan gruplarla (entitativ gruplar) özdeşleşme kurar (Hogg, Meehan ve Farquharson 2010, s. 1061). Belirsiz Kimlik Kuramının grupla özdeşleşme düzeyi ile ilgili varsayımları çok sayıda görgül çalışma tarafından desteklenmiştir. Araştırmalar sonucunda, insanların belirsizlik durumlarında ayırt edici ve açıkça tanımlanmış olan gruplarla daha fazla özdeşleştiğini (Grant ve Hogg, 2012, s. 541; Sherman, Hogg ve Maitner, 2009, s. 95); belirsiz sınırları olan ve normlarının tam tanımlanmadığı gruplarla daha düşük düzeyde özdeşleştiğini ortaya koymuştur (Hogg, Adelman ve Blagg, 2010, s. 79; Hogg, Meehan ve Farquharson, 2010, s. 1064).

Bir diğer taraftan, belirsizliğin akut olduğu dönemlerde insanlar yalnızca entitativ gruplarla değil aşırı uçtaki gruplarla da özdeşleşme kurarlar. Bu aşırı uçtaki gruplar genel olarak fikir birliğinin grup içindeki otoriteler tarafından uygulandığı, eleştiriye tahammülsüz, esnek olmayan ideolojiler ile bütünleşmiş, etnik merkezîyetçi bir yapıdadır (Hogg, Adelman ve Blagg, 2010, s. 75). Kısacası, Belirsizlik Kimlik Kuramı, savaş, devrim, doğal afet ve

salgın gibi toplumsal belirsizliğin yoğun olduğu dönemlerde gruplar arasındaki çatışma ve önyargıların neden arttığını anlamak için güçlü bir teorik zemin sunar.

COVID-19 pandemisi de diğer krizler gibi belirsizliğin oldukça yüksek olduğu bir dönemdir. İnsanlar koronavirüsle birlikte daha önce tanımadıkları bir virüs tipi ile karşılaşmalarının yanı sıra sayısız belirsizlikle de karşı karşıya geldiler. Bu süreçte virüsün yapısı, kökeni, sonuçları, tedavisi ile ilgili bilgilerin uzun süre belirsizliğini korumasının yanında salgının nasıl devam edeceği, bireylere, gruplara, ülkelere ve dünyaya ne gibi sonuçlar getireceği şeklindeki soruların çoğu hala cevaplanmamıştır. Belirsiz Kimlik Kuramından hareketle, COVID-19 pandemisi sürecinde insanların iç grupları ile özdeşleşme düzeylerinin etkilenebileceği, kişilerin sınırları ve tanımı belirgin olan gruplarla daha fazla özdeşleşme eğilimi gösterebilecekleri kolaylıkla ifade edilebilir. Ayrıca, belirsizliğin oldukça uzun bir zaman dilimine yayıldığı bu pandemi ile birlikte, bazı kişilerin esnek olmayan, tutucu ve etnik merkezîyetçi gruplara bağlılığının artabileceğini söylemek mümkündür.

Pandemi Döneminde Artan Önyargıların Azaltılması Konusunda Neler Yapılabilir?

Bu bölümde, COVID-19 pandemisi ile birlikte gruplar arasında artan önyargıları azaltmak adına neler yapılacağına ilişkin çeşitli öneriler sunulmuştur. Bu öneriler Dehşet Yönetimi Kuramı, Bütünleşik Tehdit Kuramı ve Sosyal Kimlik Kuramı çerçevesinde pandemi sürecinde yükselen ayrımcılığa getirilen açıklamalar ve sosyal psikoloji literatüründe önyargıların azaltılması için geliştirilmiş temel yaklaşımlardan hareketle düzenlenmiştir. Alanyazına bakıldığında, önyargıların azaltılması ile ilgili hazırlanmış olan en önemli yaklaşımlardan birinin *gruplar arası temas* yaklaşımı olduğu görülür. Allport tarafından geliştirilen temas yaklaşımı, yıllar içinde sayısız araştırmacı tarafından sınanmış olup, bugün hala popülerliğini ve güncelliğini korumaktadır (Pettigrew ve Tropp, 2008, s. 922). Temas hipotezine göre, dış grup üyeleriyle belirli koşullar altında girilen *olumlu temas deneyimleri*, gruplar arasındaki önyargıların azaltılmasına katkı sağlar. Temas hipotezinin temel varsayımlarının farklı bağlam ve gruplarda incelendiği çok sayıda araştırmadan gelen bulgular, bu hipotezi destekler niteliktedir (Pettigrew, 1998, s. 80). Gruplar arası temas deneyimi, dış gruba ilgili bilginin artması (Pettigrew ve Tropp, 2008, s. 923), dış grup üyelerine duyulan empati düzeyinin artması (Swart, Hewstone, Christ ve Voci, 2011, s. 1235), kaygının azalması (Blascovich, Mendes, Hunter, Lickel ve Kowai-Bell, 2001, s. 265) gibi çeşitli psikolojik mekanizmalar aracılığıyla dış gruba yönelen olumsuz tutumların azalmasına katkı sağlar.

COVID-19 sürecinde tırmanışa geçen önyargılarla mücadele etmenin önemli yollarından biri gruplar arası temasın korunması ve arttırılmasıdır. Alston, Meleady ve Seger (2020, s. 7), geçmiş temas deneyimlerinin Çin karşıtı

politikaları destekleme üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, Çin kökenli kişilerle olumlu geçmiş temas deneyimlerinin ayrımcı Çin kısıtlamalarını düşük düzeyde destekleme ile ilişkili olduğunu, olumsuz geçmiş temas deneyimlerinin ise Çin karşıtı ayrımcı politikaları yüksek düzeyde destekleme ile ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Ayrıca, bu etkilerin tehdit ve korku duygusu kaynaklı olduğu ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinde gruplar arasındaki temasın etkilerinin incelendiği başka bir araştırmada Mandalaywala, Gonzales ve Tropp (2020, s. 15), Asyalı bireylerle daha fazla teması olan Beyaz Amerikalıların, bu grupla düşük teması olan veya hiç teması olmayan Beyaz Amerikalılara göre daha düşük düzeyde önyargıya sahip olduklarını bulgulamıştır. Araştırmacılar, gruplararası temasın, yoğun tehdit dönemlerinde bile artan önyargıya karşı bir tampon görevi görebildiğini ifade etmiştir.

Gruplar arasındaki temas deneyimleri, bireylerin sembolik ve gerçekçi tehdit algılarını da şekillendirmektedir. Bu konuda yürütülen çalışmalar, kişilerin dış grupla girdikleri temasın niteliğinin ve niceliğinin, dış grup üyelerine yönelik tutumları üzerindeki etkilerinin tehdit algısı aracılığıyla ortaya çıktığını göstermektedir. Dış grupla daha sık ve nitelikli temas içinde olmak, kişilerin daha düşük düzeyde sembolik ve gerçekçi tehdit hissetmelerine katkı sağlamaktadır (Diaz-Loving ve Duran 2000, s. 247). Pandemi sürecinde artan önyargılara Bütünleşik Tehdit Kuramı perspektifinden bakıldığında, pandemiye bağlı ayrımcılıkla mücadele etmenin en önemli noktasının insanların tehdide ilişkin algısını zayıflatmak olduğu görülür. Literatürden gelen tüm bilgi ve bulgular bir araya getirildiğinde, pandemi sürecinde gerçekleştirilen gruplar arası temasın, bireylerin deneyimledikleri tehdit ve korku hislerinin azalmasına katkı sağlayacağı ve bu etki ile ilişkili olarak da gruplar arasındaki önyargıların zayıflayacağı anlaşılmaktadır.

Koronavirüsün doğası ve salgın kapsamında alınan en önemli tedbirlerden birinin sosyal mesafe olması nedeniyle, salgın sürecinde grupların birbiri ile yüz yüze temas etmeleri mümkün olmasa da gruplar arası temas, çevrimiçi ortamda gerçekleştirilebilir (Eniç, 2021). Son yıllarda yapılan araştırmalarda, grupların birbiri ile çevrimiçi ortamda temas etmelerinin de gruplar arası tutum ve davranışlara olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur (Eniç, 2020, s. 81; White ve Abu Rayya, 2012, s. 601). Bu nedenle, yüz yüze bağlamda mümkün olmayan gruplar arası etkileşimlerin internet aracılı kanallar üzerinden devam etmesi, ayrımcı tutumlarda yaşanan artışın önüne geçilmesi noktasında faydalı olacaktır.

Bireylerin doğrudan dış grup üyeleri ile girdiği temas deneyimlerinin yanı sıra televizyon, sosyal medya, film, dergi ve kitaplar üzerinden gerçekleştirdikleri dolaylı temas deneyimleri de dış gruplara yönelik tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Dolaylı temas deneyimlerinin gruplar arası ilişkiler üzerindeki olumlu etkileri otorite figürleri/liderler tarafından desteklendiğinde güçlenmektedir (Gómez ve Huici, 2008, s. 104). Doğrudan

gruplar arası temas deneyimlerinin sınırlı olduğu pandemi sürecinde, gruplar arasındaki önyargıların azaltılması adına uygulanabilecek en pratik ve etkili yöntemlerden biri dolaylı temas deneyimlerinin artırılmasıdır. Pandemi sürecinde medya kanallarında ayrımcılığın desteklenmediği, kapsayıcı, barışçıl bir dil inşa edilmesi ve böylesi bir dilin liderler tarafından desteklenmesi ile gruplar arasındaki ayrımcı tutum ve davranışların azalması oldukça mümkündür.

Literatürde önyargıların azaltılmasına ilişkin geliştirilen yaklaşımlardan bir diğeri Ortak Üst Grup Kimliği Modeli'dir (Gaertner, Mann, Murrell ve Dovidio, 1989). Modelde farklı grupların, alt grup kimliklerinden daha kapsayıcı ortak bir üst grup kimliği altında yeniden sınıflandırılmasının gruplar arası önyargıları azaltacağı ileri sürülmüş ve bu hipotez sayısız araştırma bulgusu tarafından desteklenmiştir (Gaertner ve ark., 1989, s. 239; Gaertner, Mann, Dovidio, Murrell ve Pomare, 1990, s. 245). Ortak bir kimliği altında birleşme ile başlangıçta dış grup üyesi olan kişiler artık aynı grubun üyeleri olarak değerlendirileceğinden, gruplar arasındaki olumsuz tutumlar azalacaktır. Pandemi ile birlikte artan gruplar arası ayrışmalar, ortak bir üst grup kimliği belirginleştirilerek azaltılabilir. Bu süreçte "insanlık" gibi ortak bir üst grup kimliği ile özdeşleşmek, bir bakıma pandeminin yol açtığı belirsizlik algısını da azaltacaktır. İnsanların pandemi sürecinde ortak kimliğe aidiyetlerinin artabilmesi için medyada ayrıştırıcı söylemler yerine daha birleştirici, sosyal uyum ihtiyacını ve ortak hedefe doğru ilerlemenin önemini vurgulayan söylemlere yer verilmelidir (Clissold, Nylander, Watson ve Ventriglio, 2020, s. 422).

Salgın hastalıklar esnasında bireylerin hastalık hakkındaki doğru bilgiye ulaşabilmeleri, sürecin gruplar arası ilişkiler üzerindeki etkilerini şekillendirir. Örneğin, Ebola virüsü ve Afrikalı göçmenlere yönelik ilişkinin incelendiği bir çalışmada Afrikalı göçmenlere yönelik önyargının Ebola hakkında bilgi sahibi olmakla negatif ilişkili olduğu bulunmuştur (Prati ve Pietrantonio, 2016, s. 5). COVID-19 ile ilgili yürütülen benzer bir çalışmada, COVID-19 hakkında güvenilir bir kaynaktan edinilmiş bilgilerin, gruplara ilişkin damgalanmayı azalttığı bulunmuştur. Bireylerin COVID-19'un önlenmesi ve bulaşması hakkında güvenilir bilgilere ulaşmaları, hastalıkla ilgili stres düzeylerinin azalmasına ve buna bağlı olarak gruplar arası ilişkilerin iyileşmesine katkı sağlamıştır (Islam, Pakrashi, Vlassopoulos ve Wang, 2020, s. 16). Pandemi ile ilgili güvenilir bilgilerin sunulması, bir diğer taraftan toplumda bu konuya ilişkin bir farkındalık kazanılmasına zemin hazırlarken öte yandan ölümlülüğün belirginliği ile tetiklenmiş olan korku ve terör duygusunun da zayıflamasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, pandemi sürecinin gruplar arası ilişkiler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için haber alma kanalları, sosyal medya araçları ve bilimsel çalışmalar aracılığıyla insanlara güvenilir bilgilerin sunulması gerekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mevcut araştırma ile COVID-19 pandemisinde gruplar arasında önyargıların neden arttığı sorusuna Dehşet Yönetimi Kuramı, Bütünleşik Tehdit Kuramı ve Sosyal Kimlik Kuramı üzerinden yanıtlar aranmıştır. Bu çalışmada incelenen sosyal psikolojik kuramlar ve konuyla ilişkili görgül çalışmalardan gelen bulgular bir arada değerlendirildiğinde, gruplar arasındaki önyargıların yüksek belirsizlik ve tehdit dönemlerinde artma eğilimi gösterdiği; fakat bu artışın önüne geçilmesinin mümkün olduğu anlaşılır. Ayrımcı tutum ve davranışların bu dönemlerde neden arttığını anlamak, söz konusu eğilimlerin azaltılması konusunda kritik önem taşır.

COVID-19 sürecinde yoğunlaşan önyargıların azaltılması adına neler yapılabileceğine bakıldığında, gruplar arasında gerçekleşen temas deneyimlerinin arttırılması, liderlerin daha barışçıl ve kapsayıcı bir dil kullanması, grupların ortak bir kimlik altında birleşmesini pekiştiren söylemlerin medyada belirginleşmesi, insanların doğru bilgiye erişiminin sağlanması gibi uygulamaların önyargıların zayıflaması noktasında önemli sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Pandemi gibi küresel bir krizin aşılabilmesi ve sürecin bıraktığı olumsuz etkilerden kurtulmak için birlik duygusuna ve kişiler, gruplar, toplumlar ve ülkeler arasında işbirliğine ihtiyaç duyulduğu unutulmamalıdır. COVID-19 salgını atlatmak ve pandeminin bıraktığı/bırakacağı olumsuz etkilerden kurtulmak ancak hep birlikte hareket edildiğinde mümkün olacaktır.

Kaynakça / Reference

Allam, Z. (2020). Oil, health equipment, and trade: Revisiting political economy and international relations during the COVID-19 pandemic. *Surveying the Covid-19 Pandemic and its Implications*, 119-127. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824313-8.00009-7>

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.

Alston, L., Meleady, R., & Seger, C. R. (2020). Can past intergroup contact shape support for policies in a pandemic? Processes predicting endorsement of discriminatory Chinese restrictions during the COVID-19 crisis. *Group Processes & Intergroup Relations*, 1-11. <https://doi.org/10.1177/1368430220959710>

Armutlu, M. E., Bakır, A. C., Sönmez, H., Zorer, E., & Alvarez, M. D. (2020). Factors affecting intended hospitable behaviour to tourists: Hosting Chinese tourists in a post-Covid-19 world. *Anatolia*, 1-14.

Bagcchi, S. (2020). Stigma during the COVID-19 pandemic. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(7), 782. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30498-9](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30498-9)

Başterzi, A. D., Cesur, E., Güvenç, H. R., Taşdelen, R., & Yılmaz, T. (2020). COVID-19 ve damgalanma. *Türk Tabipler Birliği, COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu*, 415-424.

Blascovich, J., Mendes, W. B., Hunter, S. B., Lickel, B., & Kowai-Bell, N. (2001). Perceiver threat in social interactions with stigmatized others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), 253-267. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.80.2.253>

Brooke, J. & Jackson, D. (2020). Older people and COVID-19: Isolation, risk and ageism. *Journal of Clinical Nursing*, 29(13-14), 2044-2046. <https://doi.org/10.1111/jocn.15274>

Brown, R. (2011). *Prejudice: Its Social Psychology*. Sussex: John Wiley & Sons.

Clissold, E., Nylander, D., Watson, C., & Ventriglio, A. (2020). Pandemics and prejudice. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(5), 421-423. <https://doi.org/10.1177/0020764020937873>

Correll, J., Judd, C. M., Park, B., & Wittenbrink, B. (2010). Measuring prejudice, stereotypes and discrimination. J.F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V.M. Esses (Eds.), *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* içinde (ss. 45-62). Thousand Oaks, CA: Sage.

Curşeu, P. L., Stoop, R., & Schalk, R. (2007). Prejudice toward immigrant workers among Dutch employees: Integrated threat theory revisited. *European Journal of Social Psychology*, 37(1), 125-140. <https://doi.org/10.1002/ejsp.331>

Demirtaş-Madran, H. A. (2020). Exploring the motivation behind discrimination and stigmatization related to COVID-19: A social psychological discussion based on the main theoretical explanations. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-17. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7691585/>

Ellis-Petersen, H. & Rahman S. A. (2020, 13 Nisan). Coronavirus conspiracy theories targeting Muslims spread in India. *The Guardian*. Erişim, 8 Ocak, 2021. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/13/coronavirus-conspiracy-theories-targeting-muslims-spread-in-india>

Eniç, D. (2020). Çevrimiçi Ortamda Gruplar Arası Temas Kurmanın Dış Gruba Yönelik Tutumlara ve Kolektif Eyleme Etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Eniç, D. (2021). Gruplar arası temas kuramı açısından COVID-19 pandemisinde önyargıları azaltma yolları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(Pandemi Özel Sayısı), 3336-3366.

Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy. *Available at SSRN 3557504*.

Gaertner, S. L., Mann, J. A., Dovidio, J. F., Murrell, A. J., & Pomare, M. (1990). How does cooperation reduce intergroup bias?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(4), 692-704. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.4.692>

Gaertner, S. L., Mann, J., Murrell, A., & Dovidio, J. F. (1989). Reducing intergroup bias: The benefits of recategorization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(2), 239-249. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.2.239>

Gonsalkorale, K., & Williams, K. D. (2007). The KKK won't let me play: Ostracism even by a despised outgroup hurts. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1176-1186. <https://doi.org/10.1002/ejsp.392>

Grant, F., & Hogg, M. A. (2012). Self-uncertainty, social identity prominence and group identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(2), 538-542. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.11.006>

Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. *Public Self and Private Self* içinde (ss. 189-212). New York: Springer.

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M., Kirkland, S., & Lyon, D. (1990). Evidence for terror management theory II: The effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(2), 308-318. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.2.308>

González, V. K., Verkuyten, M., Weesie, J., & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 667-685. <https://doi.org/10.1348/014466608X284443>

Gómez, Á., & Huici, C. (2008). Vicarious intergroup contact and the role of authorities in prejudice reduction. *Spanish Journal of Psychology*, 11(1), 103-114. <https://www.redalyc.org/pdf/172/17211111.pdf>

Guo, T., Shen, Q., Guo, W., He, W., Li, J., Zhang, Y., ... ve Peng, H. (2020). Clinical characteristics of elderly patients with COVID-19 in Hunan Province, China: a multicenter, retrospective study. *Gerontology*, 66(5), 467-475. <https://doi.org/10.1159/000508734>

Haffower, H. (2020, 23 Mart). A certain horrible subset of the internet is calling the coronavirus 'boomer remover'. *Business Insider Australia*, Erişim, 8 Ocak, 2021. <https://www.businessinsider.com/millennials-gen-z-calling-coronavirus-boomer-remover-reddit-2020-3?r=US&IR=T>

He, J., He, L., Zhou, W., Nie, X. ve He, M. (2020). Discrimination and social exclusion in the outbreak of COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8), 2933-2936. <https://doi.org/10.3390/ijerph17082933>

- Herek, G. M., & Capitanio, J. P. (1999). AIDS stigma and sexual prejudice. *American Behavioral Scientist*, 42(7), 1130-1147. <https://doi.org/10.1177%2F0002764299042007006>
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty-identity theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 39, 69-126.
- Hogg, M. A., Meehan, C., & Farquharson, J. (2010). The solace of radicalism: Self-uncertainty and group identification in the face of threat. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 1061-1066. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.05.005>
- Hogg, M. A., & Vaughan, M. G. (2007). *Sosyal Psikoloji* (Çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hogg, M. A., Adelman, J. R., & Blagg, R. D. (2010). Religion in the face of uncertainty: An uncertainty-identity theory account of religiousness. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 72-83. <https://doi.org/10.1177%2F1088868309349692>
- Hortaçsu, N. (1998). *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Huo, Y. (2020). Prejudice and discrimination. J. Jetten, S. D. Reicher, S. A. Haslam ve T. Cruwys (Eds.), *Together Apart: The Psychology of COVID-19* içinde (ss.113-118). Sage.
- Islam, A., Pakrashi, D., Vlassopoulos, M., & Wang, L. C. (2020). Stigma and misconceptions in the time of the covid-19 pandemic: A field experiment in India. IZA Discussion Paper, No. 13.995, 1-39. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3758696
- Kachanoff, F. J., Bigman, Y. E., Kapsaskis, K., & Gray, K. (2020). Measuring realistic and symbolic threats of COVID-19 and their unique impacts on well-being and adherence to public health behaviors. *Social Psychological and Personality Science*, 1-14.
- Kantor Center (2020). *Antisemitism Worldwide 2020*. https://en-humanities.tau.ac.il/sites/humanities_en.tau.ac.il/files/media_server/humanities/kantor/Kantor%20Report%202020_130820.pdf (15 Haziran 2021'de ulaşıldı).
- Kellaris, J. J., Machleit, K., & Gaffney, D. R. (2020). Sign evaluation and compliance under mortality salience. *Interdisciplinary Journal of Signage and Wayfinding*, 4(2), 51-66.
- Kilbourne, E. D. (1977). Influenza pandemics in perspective. *Jama*, 237(12), 1225-1228. <https://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/352021>
- Lazzari, G., Colavizza, G., Bortoluzzi, F., Drago, D., Erboşo, A., Zugno, F., ... & Salathé, M. (2020). A digital reconstruction of the 1630-1631 large plague

outbreak in Venice. *Scientific Reports*, 10(1), 1-7. <https://www.nature.com/articles/s41598-020-74775-6>

Lalot, F., Abrams, D., & Travaglino, G. A. (2021). Aversion amplification in the emerging COVID-19 pandemic: The impact of political trust and subjective uncertainty on perceived threat. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 31(2), 213-222. <https://doi.org/10.1002/casp.2490>

Lieberman, Z., Woodward, A. L., & Kinzler, K. D. (2017). The origins of social categorization. *Trends in Cognitive Sciences*, 21(7), 556-568. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2017.04.004>

Makashvili, A., Vardanashvili, I., & Javakhishvili, N. (2018). Testing intergroup threat theory: Realistic and symbolic threats, religiosity and gender as predictors of prejudice. *Europe's Journal of Psychology*, 14(2), 464-484.

Mandalaywala, T. M., Gonzalez, G. ve Tropp, L. (2020). How intergroup contact and exposure predict anti-Asian prejudice in the United States during the COVID-19 pandemic. PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/cbduw>

McCarthy, N. (2021, 16 Temmuz). The countries where vaccination is mandatory. *Statistica*, Erişim, 9 Eylül, 2021. <https://www.statista.com/chart/25326/obligatory-vaccination-against-covid-19/>

Oğan, H. (2020). Pandemi ortamında sağlıkta şiddet. *Türk Tabipler Birliği, COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu*, 355-368.

Opatow, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, 46(1), 1-20. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00268.x>

Our World in Data (9 Eylül 2021), Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>

Paul, R. ve Pal J. (2020). A detailed history of pandemics. *The Journal of the Indian Medical Association*, 118(5), 45-65.

Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65-85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>

Pettigrew, T. F. ve Tropp L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922-934. <https://doi.org/10.1002/ejsp.504>

Pitrelli, M. B. (2021, 9 Ağustos). Vaccines are being required for travel — here's how unvaccinated people feel about that. CNBC, Erişim, 9 Eylül, 2021. <https://www.cnn.com/2021/08/10/covid-vaccines-required-for-travel-unvaccinated-people-dont-like-it.html>

Prati, G., & Pietrantoni, L. (2016). Knowledge, risk perceptions, and xenophobic attitudes: Evidence from Italy during the Ebola outbreak. *Risk Analysis*, 36(10), 2000-2010. <https://doi.org/10.1111/risa.12537>

Pyszczyński, T., Lockett, M., Greenberg, J. & Solomon, S. (2021). Terror management theory and the COVID-19 pandemic. *Journal of Humanistic Psychology*, 61(2) 173–189.

Pyszczyński, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2003). *In the wake of 9/11: The psychology of terror*. Washington: American Psychological Association Press. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/10478-000>

Rajkumar, R. P. (2020). COVID-19 and mental health: A review of the existing literature. *Asian Journal of Psychiatry*, 52, 102066.

Ramaci, T., Barattucci, M., Ledda, C., & Rapisarda, V. (2020). Social stigma during COVID-19 and its impact on HCWs outcomes. *Sustainability*, 12(9), 3834-3847. <https://doi.org/10.3390/su12093834>

Rzymiski, P., & Nowicki, M. (2020). COVID-19-related prejudice toward Asian medical students: a consequence of SARS-CoV-2 fears in Poland. *Journal of Infection and Public Health*, 13(6), 873-876. <https://doi.org/10.1016/j.jiph.2020.04.013>

Sanyaolu, A., Okorie, C., Marinkovic, A., Patidar, R., Younis, K., Desai, P., ... & Altaf, M. (2020). Comorbidity and its Impact on Patients with COVID-19. *SN Comprehensive Clinical Medicine*, 2(30), 1-8.

Schmader, T. Johns M. & Forbes C.(2008). *An integrated process model of stereotype threat effects on performance*. *Psychological Review*, 115(2), 336-356. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-295X.115.2.336>

Sherman, D. K., Hogg, M. A., & Maitner, A. T. (2009). Perceived polarization: Reconciling ingroup and intergroup perceptions under uncertainty. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(1), 95-109. <https://doi.org/10.1177%2F1368430208098779>

Signorelli, C., & Odone, A. (2020). Age-specific COVID-19 case-fatality rate: no evidence of changes over time. *International Journal of Public Health*, 65(8), 1435-1436. <https://doi.org/10.1007/s00038-020-01486-0>

Sood, S. (2020). Psychological effects of the Coronavirus disease-2019 pandemic. *Research & Humanities in Medical Education*, 7(11), 23-26.

Steele, C. M. & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5), 797-811. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.69.5.797>

Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. S. Oskamp (Ed.) *Reducing Prejudice and Discrimination* içinde (ss.23-45). New Mexico: N. J. Lawrence Erlbaum.

Stephan, W. G., Diaz-Loving, R., & Duran, A. (2000). Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240-249. <https://doi.org/10.1177%2F0022022100031002006>

Swart, H., Hewstone, M., Christ, O., & Voci, A. (2011). Affective mediators of intergroup contact: A three-wave longitudinal study in South Africa. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1221-1238. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0024450>

Stephan, W. G., Ybarra, O., Martnez, C. M., Schwarzwald, J., & Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel: An integrated threat theory analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(4), 559-576. <https://doi.org/10.1177%2F0022022198294004>

Verity, R., Okell, L. C., Dorigatti, I., Winskill, P., Whittaker, C., Imai, N., ... & Riley, S. (2020). Estimates of the severity of coronavirus disease 019: A model-based analysis. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(6), 669-677. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30243-7](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30243-7)

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. William G. A. ve Worchel S. (Eds.) *Organizational identity: A reader* içinde (ss. 56-65). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Taylor, S. (2019). *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease*. Cambridge Scholars Publishing.

T.C. Sağlık Bakanlığı (20 Haziran 2020), COVID-19 Durum Raporu Türkiye. Erişim, 10 Ocak, 2021 https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/37778/0/covid-19-durum-raporupdf.pdf?_tag1=B647A4A46C8B41228B2C445361452762CAEFD728

Teksin, G., Uluyol, O. B., Onur, O. S., Teksin, M. G., & Ozdemir, H. M. (2020). Stigma-related factors and their effects on health-care workers during COVID-19 pandemics in Turkey: A multicenter study. *The Medical Bulletin of Sisli Etfal Hospital*, 54(3), 281-290. doi: [10.14744/SEMB.2020.02800](https://doi.org/10.14744/SEMB.2020.02800)

Two Muslim men attacked in Karnataka's Bagalkot, accused of 'spreading COVID-19' (2020, 7 Nisan 2020). *Timesnow*. <https://www.timesnownews.com/videos/times-now/india/video-two-muslim-men-attacked-in-karnatakas-bagalkot-accused-of-spreading-covid/57846>

Ünal, S. (2020). Dehşet yönetimi kuramı bağlamında COVID-19 salgını hakkında psikososyal bir değerlendirme. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23, 67-71. <https://jag.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD-30932-REVIEW-UNAL.pdf>

White, F. A. ve Abu-Rayya, H. M. (2012). A dual identity-electronic contact (DIEC) experiment promoting short-and long-term intergroup harmony. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(3), 597-608. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jesp.2012.01.007>

